

بسم الله الرحمن الرحيم

کار بست قاعده عرضه بر قرآن
در اعتبار سنجی روایات

نگارنده:

دکتر محسن دلیر

سرشناسه	: دلیر، محسن، ۱۳۵۴ -
عنوان و نام پدیدآور	: کاربست قاعده عرضه بر قرآن در اعتبارسنجی روایات/ نگارنده محسن دلیر.
مشخصات نشر	: قم: دانشگاه قم، ۱۳۹۹. مشخصات ظاهری ۳۶۸ ص.
شابک	: 978-600-843658-4
یادداشت	: کتابنامه: ص. ۳۳۶ - ۳۶۱؛ همچنین به صورت زیرنویس.
موضوع	: تفاسیر ماثوره / Qur'an -- *Traditional hermeneutics
موضوع	: قرآن - تأویل / Qur'an -- Hermeneutics
موضوع	: تفاسیر شیعه -- قرن ۱۴ / Qur'an -- Shiite hermeneutics -- 20th century
موضوع	: احادیث مجعول / Hadiths (Apocryphal)*
شناسه افزوده	: دانشگاه قم / University of Qom
رده بندی کنگره	: BP۹۸ / رده بندی دیویی: ۱۷۲۶ / ۲۹۷ / کتابشناسی ملی: ۶۲۰۹۷۹۶

انتشارات دانشگاه قم

عنوان: کاربست قاعده عرضه بر قرآن در اعتبارسنجی روایات

مؤلف: محسن دلیر

چاپ و صحافی: هوشنگی

ناظر فنی: علیرضا معظمی

صفحه آرا: محسن دلیر

طراح جلد: احمد رضا حیدری

نوبت و سال چاپ: اول، تابستان ۱۳۹۹

شمارگان: ۵۰۰

بهاء: ۵۰۰۰۰۰ ریال

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۸۴۳۶-۵۸-۴

آدرس الکترونیکی: Publication@Qom.ac.ir

کلیه حقوق مادی و معنوی برای ناشر محفوظ است.

قم، بلوار الغدير، دانشگاه قم، اداره چاپ و انتشارات دانشگاه

تلفن: ۰۲۵-۳۲۱۰۳۳۴۴ - ۰۲۵-۳۲۱۰۳۳۴۵

سپاس بیکران از خدای متعال

و

تقدیم به:

امام زمان و قطب عالم امکان

که

علم حقیقی را برای بشریت به ارمغان خواهد آورد

و

همه حقیقت جویان، به ویژه فرزندان عزیزم

که امیدوارم به سرچشمه‌های دانش و فضیلت راه یابند

و

قدردانی از همسر عزیزم

که در همه عرصه‌ها همراه و همگام من بوده و هست.

فهرست مطالب

هـ.....	فهرست مطالب
۱۱.....	پیشگفتار
۲۱.....	فصل اول: کلیات و مفاهیم
۲۳.....	۱-۱. محل بحث از قاعده عرضه
۲۴.....	۱-۲. ادله حجیت قاعده عرضه
۲۴.....	۱-۲-۱. دلیل عقلی قاعده عرضه
۲۵.....	۲-۲-۱. دلیل نقلی قاعده عرضه
۲۹.....	۱-۲-۲-۱. بکارگیری عرضه بر قرآن از سوی معصومین (ع)
۲۹.....	۱-۱-۲-۲-۱. ارث پیامبران
۳۱.....	۲-۱-۲-۲-۱. منع از قیل و قال
۳۳.....	۳-۱-۲-۲-۱. سه طلاق در یک مجلس
۳۵.....	۴-۱-۲-۲-۱. رضایت ابوبکر از خدا
۳۶.....	۵-۱-۲-۲-۱. امکان تغییر پیامبر (ص)
۳۷.....	۶-۱-۲-۲-۱. شک پیامبر، در پیامبری خویش
۳۸.....	۷-۱-۲-۲-۱. نزول عذاب در حضور پیامبر (ص)
۳۹.....	۸-۱-۲-۲-۱. ولایت امام علی (ع)
۴۱.....	۱-۳. پیش فرض ها و موانع اجرای قاعده عرضه
۵۱.....	۱-۴. مفهوم شناسی قاعده عرضه
۵۱.....	۱-۴-۱. مفهوم کتاب و قرآن
۶۰.....	۱-۴-۲. حجیت ظواهر قرآن
۶۴.....	۱-۴-۳. کاربردهای قاعده عرضه
۶۹.....	۱-۴-۴. نسبت روایت با قرآن و حکم آنها

۷۴	۱-۴-۴-۱. مفهوم‌شناسی موافقت با قرآن
۷۷	۲-۴-۴-۱. مفهوم‌شناسی عدم موافقت با قرآن
۷۸	۳-۴-۴-۱. مفهوم‌شناسی مخالفت با قرآن
۸۲	۴-۴-۴-۱. حکم روایات غیر مخالف (نه موافق و نه مخالف)
۸۴	جمع‌بندی و نتیجه‌گیری
۸۷	فصل دوم: کاربرد عرضه بر قرآن در ارزیابی روایات تفسیری کلامی
۹۰	۲-۱. تفسیر رحمان و رحیم
۹۷	۲-۲. روایت کما تعیشون تموتون
۹۸	۲-۳. تفسیر آیه ۸۹ سوره البقره
۱۰۱	۲-۴. داستان هاروت و ماروت
۱۱۱	۴-۴-۲. عصمت فرشتگان
۱۲۶	۲-۵. رنگ خدا
۱۲۷	۲-۶. شهادت پیامبر خدا بر پاکی همه امت
۱۳۰	۲-۷. زمان بعثت پیامبر ﷺ
۱۳۴	۲-۸. نسبت عرش و کرسی
۱۳۹	۲-۹. مرگ حضرت عیسی
۱۴۴	۲-۱۰. میثاق پیامبران
۱۴۷	۲-۱۱. شناخت امام
۱۵۰	۲-۱۲. ایمان سادات فاطمی به ائمه علیهم‌السلام بر حق
۱۵۱	۲-۱۳. ایمان اهل کتاب پیش از مرگ
۱۵۳	۲-۱۴. روایات غدیر خم
۱۵۷	۲-۱۵. مخاطب قرآن
۱۵۸	۲-۱۶. روایات تسلیم بودن در فتنه

- ۱۷-۲. مراد از وحی به حواریون..... ۱۵۹
- ۱۸-۲. رؤیت خدا با چشم سر..... ۱۶۰
- ۱۹-۲. نسبت آزر و حضرت ابراهیم (ع)..... ۱۶۱
- ۲۰-۲. نسبت شرک به آدم و حوا..... ۱۷۰
- ۲۱-۲. تمثّل شیطان..... ۱۷۳
- ۲۲-۲. تفسیر عذاب در آیه ۲۶ سوره التوبه..... ۱۷۴
- ۲۳-۲. تصمیمگیری سرخود جبرئیل (ع)!..... ۱۷۵
- ۲۴-۲. پایانپذیری عذاب جهنم..... ۱۷۷
- ۲۵-۲. نسبت شرک و لغزش به یوسف (ع)..... ۱۷۸
- ۲۶-۲. تحریف در قرآن..... ۱۸۰
- ۲۷-۲. مراد از سجده با رغبت و با کراهت..... ۱۸۲
- ۲۸-۲. مراد از اولوالعزم..... ۱۸۳
- ۲۹-۲. سحر النبی..... ۱۸۵
- ۳۰-۲. گریه بر میت..... ۱۸۷
- ۳۱-۲. عصمت پیامبران..... ۱۸۸
- ۳۲-۲. داستان حضرت ایوب..... ۱۹۰
- ۳۳-۲. اجبار به پذیرش اسلام..... ۱۹۲
- ۳۴-۲. نفی آفرینش از ماده‌ای دیگر..... ۱۹۳
- جمع‌بندی و نتیجه‌گیری..... ۱۹۵
- فصل سوم: بررسی کاربرد عرضه بر قرآن در روایات تفسیری فقهی..... ۱۹۷
- ۱-۳. حکم نزدیکی پس از حیض..... ۲۰۲
- ۲-۳. حیل‌های فرار از ربا..... ۲۰۵

۳-۳. نسخ آیه ۶ سوره النساء.....	۲۰۷
۳-۴. مراد از به هلاکت انداختن جان.....	۲۰۸
۳-۵. دنیا دارایی ائمه اطهار علیهم السلام	۲۱۰
۳-۶. شرایط جواز تصرف در مال: بلوغ.....	۲۱۱
۳-۷. حرمت ازدواج با مطلق مادر زن.....	۲۱۴
۳-۸. زمان نهی از مست نماز خواندن.....	۲۱۷
۳-۹. مراد از تغییر در خلقت الهی (النساء/۱۱۸).....	۲۱۸
۳-۱۰. حاجب نبودن دختر برادر.....	۲۲۰
۳-۱۱. نجاست خمر.....	۲۲۱
۳-۱۲. وجوب فدیة بر مریض مفطر.....	۲۲۳
۳-۱۳. تقیه.....	۲۲۳
۳-۱۴. محرمیت رضاعی.....	۲۲۴
۳-۱۵. قتل زن و کودک.....	۲۲۷
۳-۱۶. ازدواج متعه.....	۲۲۸
۳-۱۷. نشر حرمت رضاع.....	۲۳۰
۳-۱۸. اخلاص در عبادت.....	۲۳۱
۳-۱۹. سکوت مأوم در قرائت امام در نماز.....	۲۳۱
۳-۲۰. اختصاص ماترک به دین میت.....	۲۳۳
۳-۲۱. حکم قذف آزاد توسط بنده.....	۲۳۴
۳-۲۲. عده زن یائسه و دختر نابالغ.....	۲۳۵
۳-۲۳. حکم وصیت برای وارث.....	۲۳۷
جمع بندی و نتیجه گیری.....	۲۴۱

فصل چهارم: بررسی کاربرد عرضه بر قرآن در روایات علوم قرآنی..... ۲۴۵

۴-۱. فضیلت بسمله و نوزده زبانیه دوزخ..... ۲۴۷

۴-۲. کعبه و حجرالاسود..... ۲۴۹

۴-۳. وجوب روزه ماه رمضان بر پیامبران..... ۲۵۴

۴-۴. نزول قرآن به بیت المعمور..... ۲۵۷

۴-۵. شأن نزول آیه ۲۰۷ سوره البقره..... ۲۵۹

۴-۶. سبب نزول آیه ۲۱۷ سوره البقره..... ۲۶۳

۴-۷. شخصیت آیه ۲۵۹ سوره البقره..... ۲۶۵

۴-۸. شأن نزول آیه ۱۲ سوره آل عمران..... ۲۷۴

۴-۹. تصرف ابلیس در دیده‌ها..... ۲۷۸

۴-۱۰. دحو الارض..... ۲۷۹

۴-۱۱. آفرینش حواء و زنان..... ۲۸۱

۴-۱۲. چگونگی گسترش فرزندان آدم..... ۲۸۳

۴-۱۳. انسان‌های پیش از آدم ابوالبشر..... ۲۸۹

۴-۱۴. روایات تیه..... ۲۹۰

۴-۱۵. ماجرای دو پسر آدم علیه السلام..... ۲۹۱

۴-۱۶. آیه ۷۸ سوره المائده..... ۲۹۳

۴-۱۷. سبب نزول آیه ۴۷ سوره الانعام..... ۲۹۳

۴-۱۸. داستان حضرت الیاس..... ۲۹۴

۴-۱۹. عصای موسی علیه السلام..... ۲۹۵

۴-۲۰. قدرت سامری..... ۲۹۹

۴-۲۱. مجازات عمل نکردن به نهی از منکر..... ۳۰۱

۳۰۳	۴-۲۲. زمان نزول آیه ۹ سوره الانفال
۳۰۴	۴-۲۳. شأن نزول آیه ۵۶ سوره الانفال
۳۰۵	۴-۲۴. آیات ۶۲ و ۶۴ سوره الانفال
۳۰۶	۴-۲۵. همراهان یوسف: مأمور یا زندان
۳۰۶	۴-۲۶. آرامش دل‌ها با ذکر رسول خدا ﷺ
۳۰۷	۴-۲۷. خضر: پیامبر یا دانشمند
۳۰۸	۴-۲۸. اسماعیل صادق الوعد
۳۰۹	۴-۲۹. صعود ادریس به آسمان‌ها
۳۱۱	۴-۳۰. شأن نزول آیه ۷۷ سوره مریم
۳۱۲	۴-۳۱. مراد از ضمیر آیه ۴۵ سوره سبأ
۳۱۳	۴-۳۲. دریافت روزانه نامه عمل
۳۱۴	۴-۳۳. شأن نزول آیه ۵۴ سوره الانعام
۳۱۴	۴-۳۴. مراد از انسان در آیه ۱۶ سوره الحشر
۳۱۵	۴-۳۵. مراحل خلقت انسان
۳۱۶	۴-۳۶. تقدیر برخی شواهد
۳۱۹	جمع‌بندی و نتیجه‌گیری
۳۲۳	فصل پنجم: تحلیل عملکرد مفسران و نتیجه‌گیری
۳۲۴	۵-۱. بررسی و تحلیل عملکرد مفسران
۳۳۲	۵-۲. عملکرد علامه طباطبائی در بهره‌گیری از مفاهیم قرآنی
۳۳۵	جمع‌بندی و نتیجه‌گیری
۳۳۶	منابع
۳۳۶	کتابنامه
۳۶۱	مقالات

پیشگفتار

زبان قرآن به عنوان کتاب هدایت، به شیوه‌ای برگزیده شده که مخاطبان‌ش را به سرمنزل مقصود هدایت و رستگاری برساند، ولی وجود عوارض خارجی و خصوصیات سبک بیانی قرآن، ابهام‌هایی در فهم آن پدید آورده که مخاطبان غیر معصومش را نیازمند تفسیر ساخته است.^۱ از این رو، روایات تفسیری که روشن‌گر شأنی از شؤون آیات قرآن هستند، به دلیل حکایت تعلیمات معصومین علیهم‌السلام به عنوان عهده‌داران تبیین و تفسیر کلام خدا [النحل/۴۴]، جایگاه ویژه‌ای یافته‌اند.^۲

حکایت سینه به سینه روایات تفسیری و نقل آنها از نسخه‌ای به نسخه دیگر در طول سالیان و قرن‌های متمادی موجب بروز آسیب‌های بسیاری در آنها شده است؛ زیرا برخی از راویان در نقل روایات دچار سهو و اشتباه شده و برخی هم در پدید آوردن فزونی و کاستی در آنها به قصد گمراه نمودن مردم و بدعت‌گذاری

۱ - معرفت، ۱۴۱۸، ج. ۱، ص. ۱۴.

۲ - احسانی‌فر لنگرودی، ۱۳۸۵، ص. ص. ۴۶۶-۴۶۵؛ نصرالله پورعلمداری، ۱۳۹۱، ص. ص. ۷۴-۷۳. بنابراین، روایات تفسیری، به هر روایتی که در راه تبیین قرآن قرار گیرد، اعم از اینکه متعلق به نزول، قرانت، بیان معانی ظاهری، باطنی و یا تنزیل و تأویل آن باشد، گفته می‌شود.

۳ - طباطبایی، ۱۳۵۳، ص. ۸۸؛ معرفت، ۱۴۱۸، ج. ۲، ص. ۲۶؛ بابایی، ۱۳۹۰، ج. ۱، ص. ۱۲۲.

با ظاهرسازی‌های فریبنده، تعمّد داشته‌اند.^۱ آمیختگی خرافات و مطالب خلاف واقع و ورود اسرائیلیات در روایات تفسیری از جمله آسیب‌های وارده در آنها هستند.^۲ چنان‌که تساهل در پذیرش و نقل روایات تفسیری و عدم ذکر اسناد بسیاری از آنها، در تمییز میان روایات صحیح و سقیم مشکلات زیادی برای مفسران پدید آورده است.

بر اساس گزارش‌های متواتر پدیده جعل و تحریف در روایات، از زمان پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله آغاز شد و به آنجا رسید که در قرن دوم هجری گروهی چون ابوحنیفه و شعبه در اعتبار روایات، شک کردند.^۳ بسیاری از دانشمندان اهل سنت و شیعه بر وجود این آسیب‌ها تصریح کرده^۴ و وجود آنها را انکارناپذیر شمرده‌اند.^۵ از آنجا که غفلت از شناخت روایات آسیب‌دیده، موجب برداشت‌های ناصواب از آیات قرآن و پدید آمدن باورهای نادرست می‌شود؛ تلاش برای شناخت آنها از زمان معصومان علیهم السلام آغاز^۶ و در اعصار بعدی همواره مورد اهتمام

۱ - مفید، ۱۴۱۳، پ. ص. ۷۷.

۲ - جوادی آملی، ۱۳۸۸، الف، ج. ۱، ص. ۸۳؛ احمدی نورآبادی، ۱۳۹۴، ص. ۱۲۲؛ احمدی، ۱۳۸۱، ص. ۵۷؛ رضایی اصفهانی، ۱۳۷۵، ص. ۶۳.

۳ - خطیب بغدادی، بی‌تا، ج. ۲، ص. ۲۹۵؛ زرکشی، ۱۴۰۶، ص. ۳۴؛ حبشه، ۱۴۳۱، ص. ۶۶ در الجامع لاخلاق الراوی آمده است: «سَمِعْتُ شُعْبَةَ، يَقُولُ: مَا أَعْلَمُ أَحَدًا فَتَنَ الْحَدِيثَ كَفْتَيْشِي وَقَفْتُ عَلَى أَنَّ ثَلَاثَةَ أَرْبَاعِهِ كَذِبٌ» و در التذکرة جمله معروف منسوب به احمد نقل شده که: «ثلاث کتب لیس لها اصول: المغازی و الملاحم و التفسیر» و نیز از او نقل شده که تفاسیر کلبی و مقاتل را تماماً دروغ دانسته است.

۴ - خطیب بغدادی، بی‌تا، ج. ۲، ص. ۱۶۶ و ۱۹۲؛ ابن‌البیع، بی‌تا، ص. ۵۸؛ شهید ثانی، بی‌تا، ص. ۱۴۲-۱۴۱؛ معرفت، ۱۴۱۸، ج. ۲، ص. ۳۰ و ۳۳؛ صادقی تهرانی، ۱۳۶۵، ج. ۱، ص. ۲۰.

۵ - طباطبائی، ۱۴۱۷، ج. ۱۲، ص. ۱۱۲.

۶ - معارف، ۱۳۸۳، ص. ۷۸؛ رستمی، ۱۳۸۰، ص. ۳۲۳؛ میرجلیلی، ۱۳۹۰، ص. ۸۲؛ آقایی، ۱۳۸۶، ص. ۲۲۷.

۷ - خاموشی، ۱۳۹۰، ص. ۱۰۹.

قرار گرفت^۱ و مفسران در پذیرش روایات گزارش شده از معصومان علیهم السلام، کاملاً دقت و احتیاط کردند^۲ تا جایی که شناسایی یک روایت آسیب دیده را از فراگیری و ثبت بیست روایت، مهم تر دانستند^۳ و آثار مستقلی برای شناخت آنها پدید آوردند^۴ و حجیت روایات را به میزان حکایت کنندگی آنها از سنت واقعی، وابسته ساخته^۵ مراتب مختلفی برای روایات در نظر گرفتند^۶.

از روش های مبتنی بر کشف و شهود، آرای شخصی و اصول عقلی برای ارزیابی روایات استفاده شده است که دو معیار نخست، غیر قابل انتقال و اعتماد هستند و تنها معیارهای مبتنی بر اصول عقلی، علمی و قابل اعتنا بشمار می آیند^۷ که در روش اخیر، چون روایات از دو بخش سند و متن (محتوای) تشکیل می شوند^۸ و در هر دو بخش آسیب هایی پدید آمده؛ دو گروه معیار درونی و بیرونی (ارزیابی محتوایی) برای ارزیابی ارائه شده است^۹.

رایج ترین گام در نقد درونی یک روایت، ارزیابی سندی است که آن را به

۱ - آقایی، ۱۳۸۶، ص. ۲۲۰؛ رستمی، ۱۳۸۰، ص.ص. ۳۲۲-۳۲۳.

۲ - آقایی، ۱۳۸۶، ص. ۲۲۵.

۳ - خطیب بغدادی، بی تا، ج. ۲، ص. ۲۹۵؛ عراقی، ۱۴۲۳، ج. ۲، ص. ۵۶؛ سخاوی، ۱۴۲۴، ج. ۳، ص. ۳۲۳.

۴ - دارالقطنی، ۱۴۰۵، ج. ۱، ص. ۵۶-۴۷؛ آقابزرگ تهرانی، ۱۴۰۳، ج. ۱۵، ص.ص. ۳۱۲-۳۱۴.

۵ - نصیری، ۱۳۷۹، ص. ۳۸.

۶ - باقری، ۱۳۸۴، ص. ۲۳۸.

۷ - جودوی، ۱۳۷۹، ص. ۲۴.

۸ - شیخ بهایی، ۱۴۰۳، ص. ۲.

۹ - میرداماد، ۱۴۰۵، ص.ص. ۱۶۸ و ۱۶۳؛ رستمی، ۱۳۸۰، ص.ص. ۳۳۵-۳۲۲؛ آقایی، ۱۳۸۶، ص.

۲۲۶؛ نفیسی، ۱۳۸۰، ص. ۱۴؛ میرجلیلی، ۱۳۹۰، ص.ص. ۱۰۱-۸۴؛ معرفت، ۱۴۱۸، ج. ۲، ص.ص. ۳۰-۳۱۱.

۱۰ - خدایاری، ۱۳۸۹، ص. ۶۴؛ خاموشی، ۱۳۹۰، ص. ۱۰۹.

زمان حال رساننده؛ زیرا یک روایت یا متواتر است^۱ یا خبر واحد که خود شامل روایات مستفیض و مشهور می‌شود.^۲

حجیت روایات متواتر و صدور آنها از سوی معصومین علیهم‌السلام قطعی و عمل به آنها واجب شمرده شده، ولی تعداد آنها بسیار اندک است؛^۳ اما حجیت خبر واحد - که بخش بزرگی از روایات را تشکیل می‌دهند - و بیشتر روایات تفسیری نیز از این نوع هستند،^۴ با تردید مواجه شده^۵ و اکثر دانشمندان شیعه و سنی - خاصه متأخران - آن را با سه شرط حجت شمرده شده‌اند:

- ۱ - محفوف به قرائن صدق باشد؛
 - ۲ - جهت صدور آن، بیان حکم واقعی باشد؛
 - ۳ - پس از فحص، روشن شود که معارض، مخصص، مقید و.... ندارد.^۶
- برای بدست آوردن قرینه صدق در خبر واحد، روایت از نظر اختلاف نسخه‌ها، طریق روایت، وجود افتادگی در سند^۷

۱ - اگر گروهی بسیار سستی را روایت کنند و فراوانی ایشان طوری باشد که عادتاً هم‌دست شدن آنها برای دروغ ممکن نباشد، به شرطی که در همه طبقات راویان - از زمان معصوم علیه‌السلام تا آخرین طبقه - این تعداد وجود داشته و خبر ایشان مستند به حس باشد، نه استدلال و عقل (جالبقی بروجردی، ۱۴۱۰، ج ۲، ص ۲۵۰؛ ابن‌امیر حاج، ۱۴۰۳، ج ۲، ص ۲۳۲).

۲ - خبر واحد، حدیثی است که تعداد راویان آن، به درجه تواتر نرسد، راویان آن کم باشند یا زیاد (محمدی، ۱۳۸۷، ج ۳، ص ۱۱۳).

۳ - جوادی آملی، ۱۳۸۸، الف، ج ۱، ص ۱۸۰.

۴ - اسعدی و همکاران، ۱۳۹۰، ج ۱، ص ۸۳.

۵ - طوسی، ۱۳۹۰، ج ۱، ص ۳۴-۳؛ هاشمی، ۱۳۸۷، ص ۵۰-۴۸.

۶ - شهید ثانی، بی‌تا، ص ۲۶؛ جدیع، ۱۴۲۵، ج ۱، ص ۵۲.

۷ - کاشف‌الغطاء، ۱۴۰۸، ج ۱، ص ۵۹-۴۰؛ محمدی، ۱۳۸۷، ج ۳، ص ۱۱۶-۱۱۳.

۸ - حدیث مرسل یا منقطع.

یا اتصال آن^۱؛ حال راویان^۲؛ طبقه، تاریخ حیات و وفات ایشان، نوع روایات، وجود نام راوی در کتب رجالی و روایی، وقایع تاریخی، شرایط و انگیزه‌های واضع روایات، زنجیره راویانی که از یک فرد روایت می‌کنند و... بررسی می‌شود.^۳

اتکای محض به روش ارزیابی سندی با وجود متداول بودن آن، به دلیل بی‌سند یا ضعیف‌السند بودن بسیاری از روایات تفسیری به کنار گذاشتن انبوهی از آنها منجر می‌شود.^۴ علاوه بر اینکه بررسی سند روایت، نمی‌تواند به تنهایی نشانه صحت روایات تفسیری مورد پژوهش باشد، چون این احتمال وجود دارد که واضع پس از جعل روایت، سند خوبی هم برای آن جعل کند. بهرماندی از ابزارهایی همچون عرضه روایات مشکوک‌الصدور بر اعتقادات و سنت قطعی نیز کمک چندانی در این راه نمی‌کند؛ چون در مواردی که اندک نیز نیستند، منجر به دور می‌شوند. عدم عصمت راویان، از سهو، خطا و نسیان چه بسا موجب شده که مدلول برخی از روایاتی که سند قابل قبول دارند نیز مخالف حکم قرآن یا سنت قطعی پیامبر ﷺ و یا هر دوی آنها باشد.^۵ از این رو، کارآمدترین و مطمئن‌ترین راه برای تضمین سلامت سرمایه به یادگار مانده از معصومان علیهم‌السلام، رویه عقلایی تأیید شده از سوی شارع^۶

۱ - حدیث مسند یا متصل مسند.

۲ - رجال سند.

۳ - نفیسی، ۱۳۸۰، ص. ۱۴؛ فتاحی‌زاده و افشاری، ۱۳۸۸، ص. ۱۱۳-۱۰۱؛ عاشوری تلویکی، ۱۳۸۶-۱۳۸۵، ص. ۱۲۵-۱۲۳؛ ایمانی خوشخو و شکوهی اصل، ۱۳۹۱، ص. ۱۳۴-۱۲۲.

۴ - رستمی، ۱۳۸۰، ج. ۱، ص. ۷۵-۷۳.

۵ - غفاری، ۱۳۶۹، ص. ۲۶۹.

۶ - رستمی، ۱۳۸۰، ج. ۱، ص. ۷۵.

۷ - مهریزی، ۱۳۷۵، ص. ۸۷.

یعنی ارزیابی متنی روایت (معیار نقد بیرونی) است.^۱ این روش شامل مطالعه و اندیشه نقادانه، روش‌شناسی و آسیب‌شناسی یکایک روایات مورد نظر و سنجش آنها با معیارهای پذیرفته شده، ارزیابی با قرآن، سنت قطعی، اجماع، عقل سلیم، مسلمات تاریخی، اهداف دین و روح حاکم بر قوانین آن، ضروریات مذهب، روایات مشابه، شأن معصوم، اعتقادات کلامی امامیه درباره معصومین (علیهم‌السلام)، علم و واقعیت، احکام مشهور فقهی و... می‌شود.^۲

استفاده از برخی ابزارهای ذکر شده با چالش‌هایی مواجه است؛ زیرا بهرمندی از عقاید یا سنت قطعی در بررسی محتوای روایات، افزون بر اینکه شمار اندکی از روایات را پوشش می‌دهد، در مواردی مستلزم دور منطقی نیز می‌شود. بر این اساس، راه مطمئن برای بدست آوردن یقین به صدور یک روایت از معصومین (علیهم‌السلام)، که از جمله مهم‌ترین معیارهای ارزیابی متنی نیز بشمار می‌رود، عرضه روایات بر قرآن است که در روایات معصومین (علیهم‌السلام) (به تأیید سنت قطعی متواتر) مورد تأکید قرار گرفته.^۳ رسول خدا (صلی‌الله‌علیه‌وآله) برای نخستین بار این روش را به مسلمانان تعلیم فرموده و بهره‌گیری از آن در سده نخست هجری گزارش شده و پس از آن

۱ - نفیسی، ۱۳۸۰، ص. ۱۷.

۲ - مدیرشانه‌چی، ۱۳۶۲، ص. ۹۳-۹۱؛ صبحی صالح، ۱۳۶۳، ص. ۱۹۸-۱۹۶؛ ایمانی خوشخو و شکوهی اصل، ۱۳۹۱، ص. ۱۳۴-۱۲۲؛ عاشوری تلوقی، ۱۳۸۶-۱۳۸۵، ص. ۱۲۵-۱۲۳ و ۱۱۴؛ فتاحی‌زاده و افشاری، ۱۳۸۸، ص. ۱۱۳-۱۰۱؛ خدایاری، ۱۳۸۹، ص. ۸۰-۶۶؛ نفیسی، ۱۳۸۰، ص. ۲۲-۳۸؛ معارف، ۱۳۸۳، ص. ۸۹؛ آقایی، ۱۳۸۶، ص. ۲۳۸ و ۲۲۷-۲۲۹.

۳ - طباطبایی، ۱۴۱۷، ج. ۳، ص. ۷۶ و ج. ۴، ص. ۲۷۵ و ج. ۱۲، ص. ۱۰۷؛ طباطبایی، ۱۳۵۳، ص. ۹۱ و ۱۷۶؛ خاموشی، ۱۳۹۰، ص. ۱۱۰.

۴ - حرعاملی، ۱۴۰۹، ج. ۲۷، ص. ۱۰۹ و ۱۱۲ و ۱۱۹؛ نصیری، ۱۳۹۰، ص. ۳۳.

۵ - ایمانی خوشخو و شکوهی اصل، ۱۳۹۱، ص. ۱۱۲؛ آقایی، ۱۳۸۶، ص. ۲۲۷.

همواره مورد توجه و عمل اندیشه‌وران بوده است^۱ تا جایی که بر وجوب عرضه روایات بر قرآن تأکید شده است.^۲ این روش در دوره معاصر اهمیتی بیش از پیش یافته و جایگاه ممتاز آن در بررسی‌های موشکافانه متأخران از روایات نمودار شده است^۳ تا جایی که مفسرانی همچون فیض کاشانی در تفسیر صافی و علامه طباطبایی و... به این روش ارزیابی توجه و گاه به نتیجه آن بسنده کرده و ارزیابی سندی را کنار گذاشته‌اند.^۴

با اینکه در صورت قانونمند شدن این روش، می‌توان از آن به صورت معیاری مناسب و قاعده‌ای مورد استفاده مفسران بهره برد، متأسفانه روش مورد بحث، در تنقیح پیش‌فرض‌ها و مبانی، تعیین میزان اعتبار، چگونگی عرضه روایت و قواعد آن و تعیین اینکه مراد از کتاب چیست و آیا موافقت با کتاب لازم است یا عدم مخالفت در پذیرش روایت کفایت می‌کند؟ و نیز در چگونگی تعامل آن با دیگر ابزارهای بررسی صدور روایت، بخصوص روش بررسی سندی، با چالش‌های بسیاری مواجه است و چگونگی اجرا و قواعد مورد پذیرش در آن، عموماً به‌طور روشن و منسجم در مجموعه‌های مستقل ذکر نشده و بجز چند مقاله و دو پایان‌نامه در سطح کارشناسی ارشد در این زمینه مطلبی در دسترس نیست.^۵ با توجه به

۱ - طباطبایی، ۱۴۱۷، ج. ۳، ص. ۸۵-۸۴.

۲ - محقق حلی، ۱۴۲۳، ص. ۲۲۰؛ ابوطالب مکی، ۱۴۱۷، ج. ۱، ص. ۳۱۵؛ زبیدی، ۱۴۲۶، ج. ۱، ص. ۶۸.

۳ - آقایی، ۱۳۸۶، ص. ۲۲۱.

۴ - فیض کاشانی، ۱۴۱۵، ج. ۱، ص. ۷۸.

۵ - منابع مذکور عبارتند از:

«چگونگی عرضه روایات بر قرآن کریم از دیدگاه اهل بیت (علیهم‌السلام)»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد آقای حامد جوکار.

«عرض الحديث على القرآن»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد آقای عبدالله الاحمد.

اینکه در هیچ‌یک از تحقیقات مذکور تلاشی برای استخراج ملاک‌های ارزیابی روایات با روش عرضه بر قرآن، با بررسی عملکرد مفسران انجام نگرفته و تنها تحقیق ارائه شده در بررسی عملکرد علامه طباطبایی در تفسیر *المیزان* نیز کامل نیست، ضروری به نظر می‌رسید که برای بررسی امکان تبدیل روایات عرضه به قاعده‌ای علمی و فراگیر برای سنجش اعتبار روایات و جهت رسیدن به قواعد عملی در اجرای این روش و برای ارائه پاسخ به پرسش‌هایی که در بالا بیان شد، پژوهشی علمی، فنی و جامع در عملکرد مفسران در این زمینه لازم است.

در این کتاب که در واقع رساله دکترای اینجانب است، برای رفع خلاء مورد اشاره و پاسخ‌گویی به ضرورت مزبور، تلاش شده تا مبانی و ملاک‌های ارزیابی روایات با روش عرضه بر قرآن از نظریات و عملکرد مفسران با تأکید بر تفسیر *المیزان* استخراج و تحلیل شود. بر این اساس، پژوهش حاضر را می‌توان نخستین فعالیت برای تنقیح ملاک‌ها و تحلیل عملکرد مفسران، بخصوص علامه طباطبایی

مقاله "مدلول و گستره قرآن در عرض حدیث بر قرآن"، اثر آقای مهدی احمدی.

مقاله "تأملی در مدلول روایات عرض"، اثر آقایان اسدالله جمشیدی و محمود رجبی.

مقاله "مقصود از موافقت و مخالفت حدیث با قرآن در روایات عرض"، اثر آقای اسماعیل سلطانی.

مقاله "عرض بر قرآن راه زدودن آسیب‌های تفسیر روایی"، اثر آقایان محمد سلطانی و محمدهادی معرفت.

مقاله "آسیب‌شناسی عرضه حدیث بر قرآن"، اثر آقای میثم کهن‌ترابی.

مقاله "بررسی روایات عرضه"، اثر آقای علی نصیری.

مقاله "عرضه روایات بر آیات از نظر علامه طباطبایی در *المیزان*"، اثر خانم‌ها آذر زارعی و مهرناز گلی

که در آن شواهدی از ارزیابی روایات با عرضه بر قرآن بررسی شده، ولی در ذکر برخی شواهد به عنوان عرضه بر قرآن، نقدهایی بر آن وارد است که در این تحقیق، مورد بررسی قرار خواهند گرفت.

همچنین اخیراً کتاب مفیدی با عنوان عرضه حدیث بر قرآن تألیف آقای مهدی احمدی نورآبادی منتشر

شده که مبانی و کلیات مباحث روش عرضه بر قرآن در آن مورد بررسی قرار گرفته است.

در استفاده از ابزار عرضه برای تبدیل آن به قاعده‌ای فراگیر و فنی تفسیری بشمار آورد. از آنجا که علامه طباطبایی معتقد بود بر اساس روایات متواتر، قرآن مهم‌ترین سنجه برای ارزیابی روایات و شرط پیدا شدن وثوق به مضمون آنهاست؛^۱ محور تحقیق حاضر نظر ایشان قرار گرفت. ایشان عملاً در هر دو تفسیری که از خود به جای گذاشته - یعنی *البیان* و *المیزان* - به روایات تفسیری توجه کرده و در ارزیابی آنها از روش عرضه بر قرآن بهره برده،^۲ چنان‌که در تفسیر *البیان* تا آیه ۵۷ سوره یوسف، اوائل جزء ۱۳ به ارزیابی ۳۰ روایت و در تفسیر *المیزان* به ارزیابی بیش از ۶۰ روایت با استفاده از روش عرضه بر قرآن پرداخته است.^۳ با توجه به مهارت و نوآوری ایشان در تفسیر و تسلطی که بر روایات تفسیری و روش اهل بیت علیهم‌السلام داشته، روش‌شناسی ایشان در کاربرد عملی عرضه روایات بر قرآن و تطبیق آن با عملکرد دیگر مفسرانی که در این عرصه گام نهاده‌اند، برای دستیابی به قواعد عمومی روش عرضه بر قرآن برای پالایش روایات، می‌تواند راهگشا باشد.

بر این اساس، در این کتاب، با بهره‌گیری از روش کتابخانه‌ای، ارزیابی ۱۰۰ روایت با قرآن از سوی مفسران با استفاده از حدود ۸۰ منبع تفسیری گردآوری و با متن قرار دادن عملکرد علامه طباطبایی در تفاسیرش (*المیزان* و *البیان*) و مقایسه آنها با دیگر تفاسیر و منابعی که از این روش بهره برده‌اند، با روش‌های توصیفی و

۱ - طباطبایی، ۱۴۱۷، ج. ۳، ص. ۷۶ و ج. ۴، ص. ۲۷۵ و ج. ۱۲، ص. ۱۰۷؛ طباطبایی، ۱۳۵۳، ص.

ص. ۹۱ و ۱۷۶.

۲ - نقیب‌زاده، ۱۳۹۳، ص. ۸۵.

۳ - مؤدب و دلیر، ۱۳۹۷، ص. ۳.

تحلیلی، ویژگی‌های نظری و عملکردی ایشان بیان و اجزاء مختلف آنها مشخص شده و با روش مقایسه‌ای جهات تفاوت عملکرد ایشان با نظریات طرح شده، تبیین و تلاش شده معیارهای کاربردی قاعده عرضه در روایات تفسیری شناسایی و ارائه شوند. تلاش نگارنده بر این بوده تا تحقیقی ارائه دهد که نتیجه آن، منجر به تبدیل روایات عرضه به یک قاعده فنی، فراگیر و قانونمند در پالایش روایات تفسیری، شود و در تکامل ابزار عرضه روایات بر قرآن کریم برای ارزیابی روایات گامی بردارد. در این راستا تحقیق حاضر در پنج فصل ساماندهی شد: در فصل نخست، ملاک‌های ارزیابی روایات در عرضه بر قرآن بر اساس نظریات مفسران، در فصل دوم، کاربرد عرضه بر قرآن در روایات تفسیری کلامی با تأکید بر تفسیر المیزان، در فصل سوم، کاربرد عرضه بر قرآن در روایات تفسیری فقهی و در فصل چهارم، کاربرد عرضه بر قرآن در روایات علوم قرآنی با تأکید بر تفسیر المیزان مورد بررسی قرار می‌گیرد و فصل پنجم به تحلیل عملکرد مفسران و تطبیق آن با نظریات ایشان و نتیجه‌گیری اختصاص یافته است.

در پایان بر خود لازم می‌دانم از تمام معلمان و استادانم در مقاطع مختلف تحصیلی، به‌ویژه حجت الاسلام دکتر سید رضا مؤدب دام عزه که بردبارانه راهنمایی اینجانب را در فرایند پژوهش و نگارش رساله دکتری برعهده داشتند، سپاسگزاری کنم و از خدای متعال می‌خواهم که این تلاش ناچیز را در درگاه کرم خویش بپذیرد و از خوانندگان فرهیخته و اندیشمند سپاسگزار خواهم بود اگر نگارنده را از نظرات خویش بهره‌مند سازند.

محسن دلیر

ایمیل نگارنده: Deleer.Mohsen@gmail.com